

следствии продолжительностью не более восьми часов); 4) относительная скоротечность допроса в судебном заседании; 5) относительная скоротечность; 5) различные позиции и интересы участников производства допроса; 6) зачастую имеет место отдаленность во времени от совершенного преступления; 7) официальный характер; 8) преобладание большой значимости невербальной информации; 9) одномоментный характер; 10) отсутствие в уголовно-процессуальном законодательстве упоминания о свободном рассказе; 11) проблематичность установления психологического контакта; 12) проблематичность применения тактических приемов, разработанных криминалистической наукой; 13) особенности фиксации показания процессуальных документов; 14) непосредственность, непрерывность.

1. Ульянов В.Г. Государственное обвинение в российском уголовном судопроизводстве: процессуальные и криминалистические аспекты / В.Г. Ульянов. М.: Олма пресс. 2002.
2. Белкин, Р.С. Криминалистика. М., 2003.
3. Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Н.П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 1999.
4. Соловьев, А.Б. Процессуальные, психологические и тактические основы допроса на предварительном следствии. / А.Б. Соловьев. – М.: ООО Издательство «Юрлитинформ», 2002.
5. Зорин, Г.А. Руководство по тактике допроса. Учебно-практическое пособие / Г.А. Зорин. – М.: Юрлитинформ, 2001.
6. Криминалистика: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. В.А. Образцова. – М.: Юрист, 1999.
7. Большая советская энциклопедия. Том 8. М., С. 455.
8. Порубов Н.И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. / Н.И. Порубов. – Минск, 1973.
9. Ожегов, С.И. Словарь русского языка. 1978. С. 670.
10. Настольная книга судьи. Рассмотрение уголовных дел в суде первой инстанции / Алексеев В.Б., Ароцкер Л.Е., Божьев В.П., Бойков А.Д., и др.; Редкол.: Горкин А.Ф., Куликов В.В., Перлов И.Д., Радутная Н.В. – М.: Юрид. лит., 1972.
11. Белкин Р.С. Очерки криминалистической тактики : Учеб. пособие / Р. С. Белкин. Волгоград: ВСШ, 1993.
12. Ароцкер, Л.Е. Шире использовать криминалистику в суде. «Советская юстиция», 1960, № 11,
13. Ароцкер, Л.Е. Тактика и этика судебного допроса / Л.Е. Ароцкер. – М.: Юрид. лит., 1969.
14. Питерцев, С.К., Тактика допроса. / С.К. Питерцев, А.А. Степанов. – СПб: Питер, 2001.
15. Руководство для следователей. / Под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова. М., 1998. (автор главы 18 – С.Ф. Шумилин).
16. Текутьев В.М. Информационное сущность допроса и его значение для расследования таможенных преступлений, автореф. дис. к.ю.н., М. 2006.
17. Образцов, В.А. Допрос потерпевшего и свидетеля на предварительном следствии. / В.А. Образцов, С.Н. Богомолов – М.: Омега-Л, ИМПЭ им. А.С. Грибоедова, 2003.
18. А.Л. Ривлин, предмет допроса в советском уголовном процессе, Ученые записки Харьковского юридического института, вып. 2, Харьков, 1940.
19. Участие прокурора в судебном допросе. / Авт. сост. И.В. Блинова, Е.М. Варнаховская, М.В. Давыдова, В.П. Любышкина. – Иркутск, Изд-во Иркутского института повышения квалификации прокурорских работников. ГП РФ. 2004.
20. Ратинов, А.Р. Судебная психология для следователей. учебное пособие. / А.Р. Ратинов. – М.: Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел. 1967

***

This article is devoted to the problem of interrogation during the court session and the importance of formation the tactics of public prosecutor in this process and detailed analysis of its peculiarities. To determine the matter of interrogation the author used the judicial statistics, archives, questionnaire and the carried out analysis is summed up.

***

Бұл мақалада сот отырысында жауап алу мәселесі, оның ішінде бұл процесстің мемлекеттік айыптаушының тактикасын қалыптастырудағы маңыздылығы, оның ерекшелігі туралы жан жақты талдау жүргізеді. Мақала жауап алу, мәселесін анықтау үшін автор сот статистикасына, архивтегі іс материалдар, құқық қорғау қызметкерлерінен алынған анкеталық жауаптарға негіздей отырып, және өндірістік тәжірибеге сүйене отырып мәліметтік анализ жасады.

А.Е. Керімқұлов

КЕДЕН ТӨЛЕМДЕРІ МЕН АЛЫМДАРЫН ТӨЛЕУДЕН ЖАЛТАРУ ҚЫЛМЫС ҚҰРАМЫН САРАЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жалпы қылмыс туралы сөз болғанда, оның ең бастапқы сатысынан орын алатын негізгі мәселе – қылмысты саралау екені баршамызға мәлім. Белгілі бір іс-әрекетті қылмыс деп табуға, жауапкершілікке тартуға, жаза тағайындауға, оны өтеуде, жауапкершілік пен жазадан босатуға, тағы басқа мәселелерді шешуде қылмысты саралаудың маңыздылығы ерекше. Яғни, қылмысты саралау қоғамға қауіпті іс-әрекеттерді тез арада ашуға бағытталған үздіксіз де тұрақты зерттеуді қажет етеді. Қылмысты саралау үшін – қылмыс құрамының элементтерін құрайтын белгілерді терең, жан-жақты, толық ашып жүзеге асыруда қажеттілігі аса зор.

Қылмысты саралау қылмыстық құқық ғылымының маңызды және жиі қолданылатын ұғымның бірі болып табылады.

Саралау – яғни, кейбір құбылыстарды (латын тілінің «qualis» деген сөзінен «сапа» деген мағынаны білдіреді) оның сапалы белгілері, қасиеттері бойынша қандай да бір түрлерге, санаттарға, топтарға жатқызу. Құқық саласында қылмысты саралау деп – жасалған қылмыстың белгілерін құрайтын, қылмыстық- құқықтық нормаларға сәйкес көрсетіп, оған заңдылық баға беру дегенді білдіреді. Қылмыстың сараланған белгілері - қылмыстық құқықтың ең күрделі кешендік институты. Құқық теориясында кешендік институтты екінші құқықтық білім, еселенген құқықтық материал ретінде ұғу керектігі қабылданған.

Сот тәжірибесінде кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару қылмыстарына қатысты заңсыз және негізсіз үкімдер шығарылу фактілері жиі кездеседі. Себебі, кейбір жағдайларда қылмыстық іс материалдары соттармен үстірт зерттеледі, дәлелдемелерді бағалау барысында қателер жіберіледі немесе материалдық және процессуалдық заңнамаларды дұрыс емес қолдану жиі орын алып отыр.

Қылмыстық құқық ғылымында саралау мәселесі қиындық туындататын жағдай ретінде кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару құрамының ҚРҚК-тің 209-бабында көзделген экономикалық контрабанда құрамымен ажыратып қарау мәселесін қарастыруға болады. Мысалы, кеденнен сондай-ақ, контрабандалық жолмен тонналап мұнай өнімдері де өтіп жатады екен. Осындай жолмен шетелге қара алтын жөнелтіп отырған Ақтөбелік «КНПЗ-Трейд» және «Вернай Ойл Қазақстан» кәсіпорынының директоры Бүтіншиев деген біреу бастаған қылмыстық топтың іс-әрекеті әшкереленіпті. Олар «композит», яғни басқа өнім деп рәсімдеу арқылы ел аумағынан құны 901 млн. теңгенің шикі мұнайын шет елге заңсыз шығарған. «Бір жоқ бір жоқты табады»-демекші, қылмыстық іс барысында олардың оған қоса 5 млрд. 516 млн. теңге көлемінде кедендік төлемдерден жалтарғаны анықталған. Ол аздай, Бүтіншиев мырза өзін қылмыстық жауапкершіліктен құтқаруы үшін қаржы полициясы қызметкеріне 5 мың АҚШ долларын пара ретінде ұсыныпты. Үш мың доллар көлеміндегі параның бір бөлігін беру үстінде ұсталған Бүтіншиевтің үстінен бірден бірнеше бап бойынша іс қозғалып, сотқа тапсырылған.

Бүгінгі таңда аталған қылмыс құрамы сыртқы экономикалық қызмет аясына тән көптеген қылмыс құрамдарымен ұқсас қылмыстар болып табылады, себебі, олардың объективтік жақтары ұқсас. Мысалы, экономикалық контрабанданы айтуға болады. Мысалы, 2004 жылғы 16 маусымда Павлодар облыстық Кедендік Бақылау Департаменті УБПП ҚР ҚК 214-бабының 1-бөлігі бойынша № 045516060029 қылмыстық іс қозғаған. РФ Ханты-Мансийск қаласында орналасқан ААҚ «Ханты-Мансийсклес» (бұдан әрі – ААҚ Х/М) пен АҚШ-тың «EMCO IS» компаниясы арасындағы 04.08.2002 жылғы №89-08/03 келісім шартқа сәйкес, Өзбекстан Республикасына алып өту мақсатында, транзит режимімен ААҚ Х/М-нің Павлодар қалалық өкілдігіне 5226,45 куб м орман материалдары әкелінеді. Алайда 11-ші ГТД транзит режимімен рәсімделіп, тек 2830,1 куб метр орман материалы Өзбекстан Республикасына жіберіледі, ал 2396,35 куб метр орман материалы қалып қояды. Аталған тауар сатып алушымен «ДАФ Узбекско-Казахстанская границ» (Инкотермс - 2000) ережелерімен сатып алынады. Қылмыстық іс қозғалмастан бұрын, бірнеше рет хабарландыруларға қарамастан ААҚ Х/М транзит режиміндегі тауарды өзге кедендік режимге рәсімдеуге байланысты ешқандай шаралар қолданылмайды. Қоймадағы жүкті тексеру барысында сақтау жазбасымен көзделген транзит режиміндегі тауар жоқ екендігі анықталады. №29 от 25.06.2004 жылғы маман қорытындысына сәйкес, қалған 2396,35 куб метр орман материалының кедендік құны 12 838 926 теңгені құраса, кеден төлемдері мен салықтарының сомасы 1 952 380 теңгені құраған.

Аталған әрекетке байланысты сот жоғарыдағыдай шешім шығарса, қылмыстық құқық ғылымында бұған қатысты келесі пікірлер айтылады.

1. Контрабанда мен кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару түрлі сипат алатын, бірақ біртұтас қылмыстық акт шегінде бір-бірінен ажыратылған, сондықтан қылмыстық- құқықтық табиғаты бойынша пайдакүнемдік бағытталған экономикалық қылмыстардың идеалды жиынтығы болып табылады.

2. Контрабанда барысында тұлға, кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден тек тауарлар мен өзге де заттарды кедендік шекара арқылы өткізу барысында ғана жалтарады, яғни контрабанданы кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтаруға қатысты арнайы норма ретінде тану қажет. Ал кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару жалпы норма болып табылады. Егер бір қылмыс құрамы жалпы және арнайы нормалармен қатар көзделсе, онда қылмыстық жауаптылықтың арнайы нормамен туындайтындығы белгілі. Яғни, Қазақстан Республикасы кедендік шекарасынан кеден бақылауын жанап немесе одан жасырын, не құжаттарды немесе кедендік теңдестіру құралдарын алдап пайдалану арқылы, не декларацияланбаумен немесе күмәнді декларациялаумен ұштасқан, тауарларды немесе өзге де заттарды ірі мөлшерде өткізу құрамын тек контрабанда ретінде кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтарумен жиынтықта емес, дербес саралау қажет.

3. Ресейлік Ю. Красиков контрабанда құрамын қолдану мүмкіндігін мәнді түрде шектейді. Оның пікірінше, кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтарудың объективтік жағының белгілері болып тауарлардың кедендік құны туралы күмәнді мәліметтер беру танылады. Ол кеден төлемдері мен алымдары көлемін азайту мақсатында кедендік шекара арқылы өткізілетін тауарларға қатысты шот- фактураларды немесе өзге де шоттарды жалған жасау жолымен жасалуы мүмкін. Егер декларацияланбау немесе күмәнді декларациялау кедендік шекара арқылы тауарларды өткізу туралы шешіммен себептік байланыста болса немесе кедендік шекара арқылы тауарларды кедергісіз өткізуді мүмкін етсе, мұндай жағдайларда ғана контрабанданың объективтік жағының белгілері орын алады. Қорытындылай келе, ол декларацияланбау немесе күмәнді декларациялау және тауарлардың кедендік құны туралы күмәнді мәліметтер беру, егер кедендік шекара арқылы тауарларды өткізу туралы шешіммен себептік байланыста болмаса, контрабанда құрамын құрамайтындығын айтады.

4. Ресейлік А. Жалинский жоғарыда біз келтірген әрекетті контрабанда ретінде саралауды жоққа шығара отырып, келесі пікірге келеді: «кедендік шекарадан өткізуге рұқсат етілген тауарлар мен көлік құралдары кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтарудың объектісі бола отырып, жалпы ережеге сай контрабанда объектісі болып табылмайды. Мұндай жағдайда, яғни алып келу мен алып кетуге тиым салынбаған немесе шектелмеген тауарлар мен көлік құралдарын өткізу контрабанда болып табылмайды». Аталған пікірге қосыла отырып, кейбір авторлар, күмәнді декларацияламаудың да, егер ол кеден төлемдері мен алымдарының мөлшерін төмендетуге негіз берсе, контрабанда болып табылмайтындығын алға тартады.

5. И. Пастухов және П. Яни жоғарыда аталған пікірлердің барлығымен де келіспейді. Олардың пікірінше, жоғарыда аталған көзқарастардың негіздерінде контрабанда мен жалтару объектілерін дәлме- дәл анықтамау,

объективтік жағы мазмұнының дұрыс анықталмауы немесе заңдағы субъективтік жағының негізсіз түсінілуі жатыр. Сонымен қатар, аталған қылмыс құрамдарының объектісін анықтау барысында, оларды кеден заңнамасымен ажыратып қарауға болады, бұл қылмыс құрамдары үшін жауаптылықты бекітетін нормалар түрлі объектілерді қорғауға бағытталады, дәлірек айтсақ, жалтару жағдайында бюджетті қалыптастыруға байланысты қатынастар қорғау көзделеді, ал бұл қатынастар контрабанда объектісі болып табылмайды. Контрабанда объектісі болып кеден заңнамасымен реттелетін, оның ішінде тауарлар мен көлік құралдарын кедендік шекара арқылы өткізу шарттары мен тәртібі танылады, аталған қатынастарды мемлекет бағалы деп тани отырып, оларды контрабанда туралы қылмыстық құқықтық норманы қолдану арқылы қорғап отыр. Л. Родинамен келісе отырып, П.Яни, И.Пастухов аталған қылмыс құрамының түрлік объектілерінің әртүрлі сипатта екендігін алға тарта отырып, бұл құрамдардың бір-біріне қатысты арнайы – жалпы норма болуы мүмкін еместігін айтады. Сонымен қатар олардың пікірінше, Горелик А.С., Шишко И.В., Хлупина Г.Н. анықтағандай, бюджетті қалыптастыруға байланысты қатынастар контрабанда құрамының қосымша объектісі болып табылмайды. Қорыта айтқанда, кедендік шекара арқылы өткізу шарттары мен тәртібін бұзу және кеден төлемдерін төлеуден жалтару барысында тұлға дербес, екі объектіге қол сұғады, олар бір-біріне қатысты қосымша объекті ретінде табылмайды. Яғни дербес екі қылмыс жасалынады. Сондықтан олар жоғарыда келтірілген әрекетті кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтарумен бірге контрабандамен жиынтықта саралау қажеттігін айтады.

6. Т.А.Диканова және В.Е.Осипов сынды орыс ғалымдарының пайымдауынша, кедендік шекарадан тауарлар импорты және экспортының контрабандасымен айналысатын ұйымдасқан қылмыстық топтардың (оның ішінде халықаралық) көпшілігінің ең соңғы мақсаты – ол кеден төлемдері мен алымдарын, сондай-ақ өндіріп алынатын кеден органдарына жүктелген салықтармен қатар салық органдарымен өндіріп алынатын алымдарды төлеуден жалтару болып табылады.

Ресей қылмыстық кодексі негізгі бөлуді көрсетпейді. РФҚК-нің 188-бабында көрсетілген қылмыс құрамында әр түрлі объектілер мен заттар барлық контрабанда құрамдарына біріктірілген. Осыған қарай отырып, біз өзіміздің Қазақстан Республикасының заңнамасы жоғары тұрғанын айтамыз, «Экономикалық контрабанда» 209-бабы және «Кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару» 214-бабы «Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар» 7-тарауға жатқызылған.

Қылмыстық істерді зерттеу көрсеткендей, Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің 214-бабын дұрыс сараламау келесідей түсіндіріледі:

- құқық қолданушылардың кәсіптік дайындықтың болмауы – 20%;
- қылмыстық құқықтық норманың жаза ауырлығы мен оның ауырлығын төмендету бағытында реттелмеуі – 30%;
- Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің 209-бабы «Экономикалық контрабанда» мен Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің 214-бабына «Кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтаруға» жауаптылық үшін норманың жетілмеуі – 50%.

Сонымен қатар кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару құрамын саралау үшін дәлме-дәл бекітілген белгілері мен мөлшерінің болмауы нәтижесінде құқық қорғау органдары тәжірибесінде аталған баптың қолданылуы өте аз кездеседі деп айтуға болады.

Астана қаласы бойынша соңғы 5 жыл бойында ҚРҚК 214-бабы (кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару) бойынша тіркелген статистикалық мәліметтерге келетін болсақ 2005 жылы – 11 қылмыс, 2006 жылы – 0 қылмыс, 2007 жылы – 4 қылмыс, 2008 жылы – 4 қылмыс, 2009 жылы – 11 қылмыс тіркелген, осы есептік мерзімдерде аяқталған аяқталған қылмыстар сәйкесінше 2005 жылы – 5 қылмыс, 2006 жылы – 0 қылмыс, 2007 жылы – 1 қылмыс, 2008 жылы – 4 қылмыс, 2009 жылы – 11 қылмыс, ал осы есептік мерзімдерде сотқа жіберілген қылмыстық істердің санына келетін болсақ 2005 жылы – 0 қылмыс, 2006 жылы – 0 қылмыс, 2007 жылы – 0 қылмыс, 2008 жылы – 3 қылмыс, 2009 жылы – 3 қылмыс болып отыр.

Осы себептен ҚРҚК 214-бабының диспозициясында бұл қылмыстың белгілері ашылмағандықтан саралау кезінде құқық қолдану практикасында қиындықтар туындайды. Кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтарудың ең таралған тәсілі бұл кеден төлемдерінің мөлшерін төмендетуге негізделген кеден төлемдері мен алымдарының мөлшерін азайтатын жалған мәліметтер, заттарға құқық беретін жалған мәліметтері бар құжаттар ұсыну болып табылады.

Заң шығарушы ҚРҚК 214-бабының диспозициясын толық ашпайды, олай дейтініміз, кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтарудың бюджетке түсетін кеден төлемдерінің түсуіне кедергі жасайтын кез-келген әрекетті таниды.

Бүгінгі күні заң шығарушы ҚРҚК 214-бабы бойынша 3 негізгі саралау белгілерін анықтайды:

- а) бірнеше рет;
- б) лауазымды адам өз қызмет бабын пайдаланып;
- в) ұйымдасқан топпен немесе қылмыстық сыбайластықпен (қылмыстық ұйыммен) жасалса.

ҚРҚК 214-бабында тап осы саралау белгілерін көрсетіп қойғаны, осы қылмыспен соттық тергеу практикасында күрестің тиімділігін арттыруда әлі де жеткіліксіз.

ҚРҚК 214-бабының диспозициясының тұжырымын анықтауда субъект белгілерін (кім төлеуден жалтара алады), қылмыс затын (тұлға дәл қандай кедендік төлемнен жалтарады), объективті жағын (әрекет немесе әрекетсіздік немен байланысты) көрсету маңызды. ҚРҚК 214-бабында кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтарудың мөлшері белгіленген, оның болуы аталған әрекеттің жасалуы барысында қылмыстық

жауаптылықты туындатады. Аталған мөлшер осы бап ескертуінде көзделген, ол әрекеттің ірі мөлшерде жасалуы нысанында көрініс алады. Кейбір авторлардың пікірінше, мысалы, А.А. Гравинаның пікірінше, жалтару, тұлғаның кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару ретінде қарастырады. Қылмыс құрамын көзделген барлық кеден төлемдері мен алымдарынан немесе олардың бірнеше түрлерінің жиынтығынан немесе олардың бір түрін төлеуден жалтару құрайды. Аталған пікірмен А.А.Смағұлов та келіседі. Ресейлік ғалымдармен келісе отырып, ол аталмыш баппен қылмыстық жауаптылыққа тарту үшін ең бастысы, кеден төлемдерінің төленбеген сомасының барлығының құны ірі мөлшерді құрауы қажеттігін айтады. Сонымен қатар, оның пікірінше, егер кеден бажын бірнеше рет төлеудің сомасы нәтижесінде ірі мөлшерге тең болса, онда осы тұлғаның бір ойымен қамтылғанын дәлелдеу керек. Яғни біздің пікірімізше, А.А.Смағұлов, өзі сүйенген ресейлік ғалымдар секілді негізсіз түрде кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден бірнеше рет жалтару, егер ол бір оймен қамтылса, ҚРҚК 214-бабы 1-бөлігінде көзделген қылмыс құрамын құрайтындығын алға тартады. Біздің аталған пікірді негізсіз деп табуымыздың себебі, ҚР ҚК 214-бабының 2-бөлігі аталған қылмыс құрамының сараланған белгісі ретінде жалтарудың бірнеше рет жасалуын тани отырып, ол үшін қылмыстық жауаптылық пен жазалау шараларын ауырлатады.

Қылмыстық жазалау белгісі бойынша кедендік төлемдерді төлеуден жалтарудың криминалдығы кедендік салық салудан жалтарудың басқа құқыққа қайшы (әкімшілік-жазалаушылық) әрекеттерден ерекшеленеді. РФҚК-нің 194-бабының ескертуіндегі кедендік төлемдерді төлеуден жалтарудың саралану белгілері ірі мөлшерде және аса ірі мөлшерде болмаған жағдайда көрсетілген әрекет қылмыс құрамын құрамайды және РФҚК-нің 282, 283, 284-баптарындағы жағдайларға байланысты сараланады. Қылмыстың басқа құқық бұзушылықтардан айырмашылық белгілері ретінде құқыққа қарсы және қылмыстық заң нормаларының түгелдігі болып табылады. ҚРҚК-нің 3-бабында көрсетілгендей қылмыстық жауаптылық негізі қылмыс құрамының барлық белгілерін қамтитын әрекетпен жасалуын танымыз. Осы кодексте көзделген қылмыс құрамының барлық белгілері бар әрекет қылмыстық жауаптылық негізі болып табылады. Түсінік өлшемдерінің қажеттілігі қылмыстың басқа құқық бұзушылықтардан шектелуі сабақтас бөлек, кейде ұқсас заң бұзушылықтардың толық кезінде туындайды, бірақ бір объектіге қол сұғатын басқа құқық салаларына жатады. Мысалы, кеден төлемдерін төлеуден жалтару үшін жауапкершілік қылмыстық (РФҚК-нің 194-бабы), кедендік (РФҚК-нің 282, 283, 284-баптары) заңнамамен көрсетілген.

Біздің көзқарасымызша, ҚРҚК 214-бабының сараланған белгісіндегі «лауазымды адам өз қызмет бабын пайдаланып» деген сөзі өзгертуді қажет етеді. Кеден органдарының қызметкерлері негізінен осы санаттағы лауазымды адам қатарына жатқанымен олар өздері тауарлардың орнын ауыстырмайды, кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтара алмайды, себебі, олардың құзыретіне жатпайды. Кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару негізінен қылмысты жасау мақсатында өзінің қызмет бабын пайдаланып құқық қорғау органдарының қызметкерлері, оның ішінде кеден қызметкерлері көмектесуші ретінде қылмыстың жасалуына ықпал етеді. ҚК Жалпы бөліміндегі қылмысқа қатысушыны жасаған қылмысы үшін жауаптылыққа тарту, дәлірек айтсақ, осы қылмысты жасауға қатыстылығы бар лауазымды тұлғаны көмектесуші ретінде қылмыстық жауаптылыққа тарту көзделеді. Көмектесу түріндегі қылмысқа қатысу көмектесуші тұлғаның қылмысты пиғылдары туралы хабардар болуына және оған олардың орындалуына көмектесуіне негізделеді. Қылмысқа қатысу тек қасақана қылмыс жасау кезінде орын алуы мүмкін. Сондықтан бірнеше адамның абайсыздықтан қылмыс жасауы адамдар тобы жасаған қылмыс ретінде қарастырылмайды. «Адамдар тобының», «алдын ала сөз байласқан адамдар тобының» қылмыс жасау дәрежелеуші белгілері ҚК-нің 31-бабының 1-бөлігіне сәйкес, қылмысқа қатысушыларға - қылмысты жасауға екі және одан да көп орындаушы қатысқан жағдайларда қолданылуы мүмкін.

Егер де қылмысты жасау кезінде бір ғана орындаушы қатысып, ал басқа адамдар ұйымдастырушы, айдап салушы немесе көмектесуші ретінде қатысса, онда орындаушының мұндай жағдайлардағы іс-әрекеті басқа дәрежелеуші белгілердің болуына қарай, осы қылмыс үшін тікелей жауапкершілік көздейтін баптың тиісті тармақтары, бөліктері бойынша дәрежеленіп, ал басқа бірге қатысушылардың іс-әрекеттері ҚК-нің 28-бабына сілтеме жасалына отырып дәрежеленуі тиіс. Қылмысты ұйымдасқан қылмыстық топтың құрамына кіретін адамдар жасаған кезде де, сондай-ақ банда мүшелері мен қылмыстық сыбайластық (қылмыстық ұйым) мүшелері жасаған кезде де қылмыс - ұйымдасқан топтың жасаған белгісі бойынша дәрежеленуі мүмкін. Орындаушының жеке басына қатысты қылмыстық дәрежелеуші белгілер, басқа қылмысқа қатысушыларға (ұйымдастырушыға, айдап салушыға немесе көмектесушіге) тек олар орындаушыда аталған дәрежеленуші белгілердің бар екендігін білген және олар өздерінің іс-әрекеттерімен осы орындаушылардың қылмысты жасауына мүмкіндік туғызған жағдайларда ғана танылуы мүмкін екенін есте ұстау қажет.

Алдын ала сөз байласқан адамдар тобының қылмыс жасауы деп нақты бір қылмысты жасауға екі және одан да көп адамдардың қылмыстың объективтік жағын құрайтын іс-әрекеттерді жасағанға дейін келісуін түсіну қажет.

Қылмысқа қатысушылардың бірі алдын ала сөз байласып қылмыс жасаған және қылмыстың объективтік жағын орындау аяқталғанға дейін оларға алдын ала сөз байласқан басқа адамдар қосылған жағдайларда, онда бастапқылардың да және соңғылардың да іс-әрекеттерін бір топ адамның алдын ала сөз байласып қылмыс жасауы деп дәрежелеу қажет. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 214-бабы 2-бөлігі бойынша жаңа редакцияда беруді ұсынамыз:

а) бірнеше рет;

б) ұйымдасқан топпен немесе қылмыстық сыбайластықпен (қылмыстық ұйыммен) жасалса жазаланады.

1. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений – 2-е изд., перераб. и дополн. – М., «Юристь», 2004. – С.4.
2. ВЭД в Казахстане. / №8 (230), август 2004.
3. Родина Л. Обратная сила закона об ответственности за контрабанду // Законность. 1998. №6.
4. Душкин С., Русов С. Ответственность за уклонение от уплаты таможенных платежей // Законность. 2000. №7.
5. Красиков. Ю. Контрабанда и уклонение от уплаты таможенных платежей // Российская юстиция. 2000. №12.
6. Жалинский А. Уголовная ответственность за уклонение от уплаты таможенных платежей // Законность. 2001. №1.
7. П. Яни, И. Пастухов. Совокупность контрабанды и уклонения от уплаты таможенных платежей // Росс. юстиция. №11/2001. С. 64-66.
8. Таможенное право: Учебник / Отв. ред. д.ю.н., профессор. А.Ф. Ноздрачев. М.:1998. с.353.
9. Смағұлов А.А. Кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтаруға байланысты кейбір қылмыстық құқықтық проблемалар. Научные труды Академии финансовой полиции. Выпуск 3. Колл. авторов. Алматы 2001. с.159-164.
10. Соттардың бандитизм және қылмысқа қатыса отырып, басқа қылмыстар жасағаны үшін жауапкершілік туралы заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы 2001 жылғы 21 маусым N 2 / Источник: справочная правовая система ЮРИСТ, 02.05.2008

Б.Т. Тлеулесова

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТАР СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақстан Республикасы қылмыстық заңы бойынша қандай жағдайда болмасын заңды тұлға қылмыстық жауаптылыққа тартылмайды. Мысалы біздің жағдайымызда, экономикалық контрабанданың жасалуы барысында қылмыстық жауаптылыққа толығымен алғанда заңды тұлғаны емес, оны жасауға кінәлі заңды тұлға қызметкерін қылмыстық жауаптылыққа тарту орын алады. Кәметке толмаған жеке тұлға қылмыс субъектісі бола алмайды. Қылмыс субъектісі белгіленген жасқа жеткен жеке тұлға бола алады.

Қылмыстық жауаптылыққа тарту жасына толуын анықтауда адамның сана сезімі ескеріледі. Оның жасаған әрекетінің сипатын, қоғамға қауіптілік дәрежесін, мәнін түсіне білуі, сонымен қатар, өз іс әрекетін басқара алу қабілеті тексеріледі. Өзінің әрекетінің қоғамға қауіптілігін ұғына білу мен бағалай білу қабілеті әлеуметтік жағдайлардың, тәрбиенің тікелей әсеріне байланысты болады. Тәрбиенің әсері кейде адамның құбылыс пен әрекеттің нақты жақтарын ұғына білу қабілетінен кейін келіп жататыны да белгілі. Өзінің әрекетінің қоғамға қауіптілігін ұғына білу қабілеті сол әрекет үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылуын білудің алғышарттарының бірі болып табылады.

Қылмыс субъектісі кез келген жеке тұлға емес, есі дұрыс адам ғана болады. Есі дұрыс емес күйдегі адам қылмыстық жауаптылыққа тартылуға тиісті емес және ол қылмыстың субъектісі бола алмайды. Соттар қылмыстық жауаптылық пен жаза түрін, мөлшерін тағайындау барысында, сотталушының елеулі мәні бар жеке басының мәліметтерін жан жақты, толық және объективті түрде зерттеуі керек. Бұл дегеніңіз сотталушының жеке басының қасиеттері, сонымен қатар, оның есі дұрыстық қабілетінің болуы сияқты мәселелердің де тиянақты тексерілуін талап етіп отырған норма. Белгілі бір қылмыс жасаған адамға сот өзіне лайықты жаза тағайындайды. Қоғамға қауіпті іс әрекет жасаған адам жазалауға жатпайды, оған тек медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары қолданылады.

Қылмыстық заң есі дұрыс еместік ұғымының мазмұнын анықтағанда адамның психологиялық және медициналық көрсеткіштеріне яғни есі дұрыс емес адамның қасиетін көрсететін психологиялық және медициналық белгілеріне арқа сүйейді.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық заңының құрылуына байланысты экономикалық контрабанданың субъектілерін екі түрге бөліп қарауға болады:

- жай субъектілер;
- арнайы субъектілер.

Аталған қылмыс құрамының субъектілерін жоғарыдай бөліп қарастыру қылмыстық заң нормасынан шығып отыр, себебі, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі 209 – бабы аталған қылмыс құрамының лауазымды адамдармен жасалуын, сонымен қатар, ол қылмыс құрамының сыбайлас жемқорлық қылмыстар қатарына жататындығын бекітіп отыр. Көптеген қылмыстық құқық ғалымдары экономикалық контрабанда үшін жауаптылыққа 16 – жасқа толған адамдардың тартылатынын алға тартады. Мысалы К.Г. Байсақовтың пікірінше, экономикалық контрабанда құрамын жасағаны үшін қылмыстық жауаптылыққа есі дұрыс, қылмыс жасау сәтіне 16 жасқа толған жеке адамның қылмыстық жауаптылыққа тартылатынын алға тартады. Осы аталған пікірмен жоғарыда еңбегі аталып өткен М.М. Алиев те толығымен қосылады.

Біздің пікірімізше, жоғарыда еңбектері аталған ғалымдардың көзқарастарына қосыла отырып, аталған қылмыс құрамының субъектісі ретінде жасы 16 – ға толған есі дұрыс жеке тұлғаман бірге экономикалық контрабанданың келесі субъектісін бөліп шығаруға болады: олар 18 – жасқа толған есі дұрыс, жеке тұлғалар.

Экономикалық контрабанда субъектілерін жасына байланысты осылай бөлуіміздің себебі, аталған қылмыс құрамының ауырлататын мән – жайларының ішінде «қызмет бабын пайдаланып» деген саралау белгісінің болуымен, сонымен қатар, саралау белгілерінің бірі болып табылатын 3 – бөлігінің а) – тармағының болуымен байланыстырамыз. Экономикалық контрабанданың арнайы субъектісі ретінде субъектінің жалпы белгілерімен қатар, қосымша белгілеріне де ие болатын жеке тұлғаны айтамыз.

Өз қызмет бабын пайдаланып контрабанда жасаған лауазымды адам деп, қызмет парызы бойынша кедендік және шекаралық бақылауды жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының кедендік шекарасы арқылы өткізілетін